

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 346.1: 347.113

Г.В. Смолин

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

З'ясовується зміст та співвідношення норм цивільного та господарського права у контексті правового регулювання, забезпечення гармонізації приватних і публічних інтересів у господарській та підприємницькій діяльності.

Ключові слова: предмет, метод, правові норми, правове регулювання, цивільне право, господарське право, колізії.

Изъясняется содержание и соотношение норм гражданского и хозяйственного права в контексте правового регулирования, обеспечения гармонизации частных и публичных интересов в хозяйственной и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предмет, метод, правовые нормы, правовая регуляция, гражданское право, хозяйственное право, коллизии.

The article deals with the problematic aspects of content and correlation of the norms of civil and industrial law in the light of the legal regulation, the provision of harmonization of public and private interests in the sphere of industrial and enterprise activity.

Key words: subject, method, legal norms, legal regulation, civil law, industrial law, collisions.

Постановка проблеми. Правове регулювання суспільно корисної господарської діяльності суб'єктів господарювання і суб'єктів організаційно-господарських повноважень щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, які є товаром, що ґрунтується на поєднанні приватних і публічних інтересів, та отримання прибутку має комплексний характер. Суть його полягає у тому, що правовідносини у сфері господарювання регулюються не тільки Господарським кодексом України (ГКУ), а й

нормами інших галузей права, зокрема, конституційного, цивільного, адміністративного, фінансового та інших. Таким чином, маємо ряд господарсько-правових відносин, які крім ГКУ регулюються Цивільним кодексом України (ЦКУ). У ряді випадків у ЦКУ є відсилання до ГКУ, і навпаки. У нормах цих кодексів спостерігається поєднання організаційних і майнових елементів: правове становище господарських товариств, договірні відносини, господарсько-правова відповідальність тощо. Зазначені обставини і практика правозастосування зумовлюють необхідність удосконалення та гармонізації господарського і цивільного законодавства, усунення колізій між низкою норм ГКУ і ЦКУ, а також забезпечення адекватності правового регулювання господарських відносин у сфері господарювання в умовах фінансово-економічної кризи.

Стан дослідження. Аспекти співвідношення ГКУ і ЦКУ розглядали такі відомі вчені господарники та цивілісти, як В.К. Мамутов, А.Г. Бобкова, Г.Л. Знаменський, Є.В. Зверева, А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова, І.В. Спасибо-Фатеева, О.О. Чувпило, Я.М. Шевченко, В.С. Щербина. Зауважимо, що прийняття ГКУ окремі вчені-цивілісти сприйняли негативно. А.С. Кузнецова наголошує, що його прийняття не дозволило повністю проявити регулюючий механізм ЦКУ. А.С. Довгерт вважає, що багато ідей, закладених в ньому, були деформовані. І.В. Спасибо-Фатеева, крім терміну «терористично-господарники», аргументовано констатує, що цивілістична наука стала придатком господарського права тощо [1, с. 11–13]. Ідею непотрібності ГКУ і включення його основних частин до ЦКУ, окремого закону підтримують екс-міністри юстиції С. Головатий і Р. Зварич, Прем'єр-міністр України Ю.В. Тимошенко та інші високопосадовці. Надалі це призвело до суб'єктивних інтерпретацій вченими-правниками положень ЦКУ і ГКУ. Наприклад, К.А. Карчевський вважає, що галузь господарського права за ГКУ і за змістом повинна стати аналогічною підгалуззю цивільного права, галуззю законодавства із назвою «Господарське (підприємницьке) право». Але інститутами такого курсу права, за пропозицією автора, будуть за своїм змістом як цивільно-правові, так і пов'язані з ними публічно-правові норми [2, с. 64–65]. Фактично до цивільних відносин тут належать відносини, пов'язані з реалізацією результатів підприємницької продукції, що становить комерційні відносини, а не такі, що виникають у процесі її організації і є організаційно-управлінськими. Зреш-

тою, В. Коростей вважає, що разом з ГКУ зможе діяти і Економічний кодекс України. Вони зможуть діяти одночасно і бути корисними [3, с. 83], що особливо актуальне в умовах фінансово-економічної кризи, яка вимагає масштабного та глибинного втручання держави в об'єктивні економічні процеси, що було, наприклад, у часи «великої депресії» 1929–1932 рр.

Позитивні результати прийняття і застосування ЦКУ і ГКУ, наявні теоретичні розробки не можуть бути підставою послаблення досліджень, правотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованих на вдосконалення цивільного і господарського законодавства з метою знайти оптимальний баланс співвідношення ринкових механізмів саморегуляції економіки та її державного регулювання. Тому наша **мета** – дослідити співвідношення та співіснування норм цивільного та господарського права, спроектувати наукові положення у навчальний процес, що знову ж таки повинно сприяти підвищенню наукового рівня дисципліни господарського права та вдосконалення оволодіння його особливостями відповідно до сучасної практики супроводу господарської діяльності.

Виклад основних положень. У визначенні співвідношення цивільного і господарського права, насамперед, слід виходити з того, що відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦКУ предметом правового регулювання цивільного законодавства є особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників цих відносин. Проте, як відомо, критерієм галузевої належності, в тому числі цивільно-правових відносин, є не стільки предмет, скільки метод правового регулювання, для якого щодо цивільного права характерна юридична рівність та вільне волевиявлення учасників цих відносин. Вільне волевиявлення учасників цивільних майнових відносин полягає в тому, що вони, вступаючи у відносини, не пов'язані з волею сторонніх осіб, а вступивши до них, мають можливість здійснювати належні їм права на свій розсуд. У ч. 2 цієї статті закріплено імператив, який передбачає, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій стороні, цивільне законодавство не застосовується, якщо це прямо не встановлено законом.

Предмет регулювання господарського права визначено у ст. 1 ГКУ (норми цієї статті, насамперед, зазначають, що основні засади господарювання в Україні визначаються ГКУ). Як відомо, предметом

правового регулювання господарського права є господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Методом господарського права є метод підпорядкування суб'єктів господарювання встановленому господарському порядку, тобто визначеному у суспільстві укладу матеріального виробництва, заснованому на положеннях Конституції України, нормах права, ділових правилах та звичаях, і забезпечують гармонізацію приватних та публічних інтересів, створюють партнерські доброзичливі взаємовідносини у господарській діяльності.

Відносини щодо здійснення господарської діяльності залежно від становища їхніх учасників поділяють на горизонтальні (учасники правовідносин рівноправні) і вертикальні (одним з учасників правовідносин є орган господарського керівництва або власник майна іншого учасника). Звідси випливає комплексний характер відносин господарського права, який ґрунтується як на публічно-правових, так і на приватно-правових засадах. Практично цивільне право регулює переважно відносини у сфері приватно-підприємницького обміну, а господарське – у сфері організації і здійснення виробництва, розподілу і обміну для задоволення суспільних потреб.

На наше глибоке переконання, своєрідність предмета і методу правового регулювання визначає господарське право як комплексну галузь права, в якій наявні неоднорідні правові норми, що за змістом є конституційними, адміністративними цивільними тощо та регулюють відносини у сфері господарської діяльності. Наприклад, у ГКУ близько десяти посилань на ЦКУ (п. 1 ч. 2 ст. 55; ч. 1 ст. 143; ч. 2 ст. 154; ч. 3 ст. 156; ч. 1 ст. 175; ч. 2 ст. 177; ч. 1 ст. 202; ч. 8 ст. 265; ч. 2 ст. 283; ч. 6 ст. 291; ч. 9 ст. 306; ч. 2 ст. 317; ст. 332). Норми ЦКУ забезпечують зміну і розірвання господарських договорів (ст.ст. 651, 653), виконання зобов'язань (ст.ст. 549, 553, 560, 572, 594, 570). Відповідно до ч. 1 ст. 193 ГКУ до виконання і припинення господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦКУ з урахуванням особливостей сфери господарювання і предмета правового регулювання. У ч. 1 ст. 175 ГКУ також зазначено, що майново-господарські зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюють ЦКУ з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Ще один важливий момент. На перший погляд здавалося б не зрозумілою є позиція законодавця щодо регулювання одночасно передбачені у ЦКУ і ГКУ близько десяти договорів. Але це тільки на перший погляд, адже договори згідно із ЦКУ мають приватно-правовий характер, а згідно із ГКУ – публічно-правовий. Наприклад, ст. 714 ЦКУ визначає договір постачання енергетичними та іншими ресурсами, але за нерегульованим тарифом через приєднану мережу. ГКУ в ст.ст. 275–277 регламентує відносини між суб'єктами господарювання щодо енергопостачання, що генерують електричну енергію, і їхніми імпортером і власником, оптовиком і споживачем.

За регульованим тарифом ст. 712 ЦКУ визначає в основному зміст договору поставки, а ст.ст. 263–271 ГКУ забезпечують регулювання в контексті господарсько-торгівельної діяльності та матеріально-технічного постачання і збуту. Водночас у ч. 6 ст. 265 ГКУ передбачено субсидіарне застосування відповідних положень ЦКУ про договір купівлі-продажу до відносин поставки, нерегульованих ЦКУ, і т.п.

Комплексність галузі господарського права підкреслює і господарське законодавство. Так, у ст. 11 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. [4] встановлено, що законодавство про господарські товариства ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із ЦКУ, ГКУ, згаданого Закону, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законодавчих актів. Об'єктивно, два одночасно прийняті законодавчі акти (ЦКУ і ГКУ) мають деякі неузгодженості та суперечності, але аж ніяк до такої міри, що унеможливають їх практичне застосування при розгляді господарських спорів.

На нашу думку, багато колізій виникає з причин ігнорування методу і предмету правового регулювання цивільно-правових і господарсько-правових відносин, які часто є просто надуманими і можуть бути вирішені шляхом правильного тлумачення. Наприклад, можна дискутувати, до яких галузей права відносять договори, передбачені як у ЦКУ, так і у ГКУ, замість того, щоб визначити правосуб'єктність сторін і мету укладення договору. Очевидно, коли договір купівлі-продажу чи поставки укладається для задоволення потреб підприємства і здійснення підприємництва, то він є цивільно-правовим, а якщо для виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг з метою задоволення суспільних потреб, то господарсько-правовий.

Нарешті щодо правоздатності юридичної особи. Відповідно до ст. 91 ЦКУ вона є загальною для всіх юридичних осіб, а згідно із ч. 3 ст. 55 ГКУ вона є спеціальною стосовно конкретного суб'єкта господарювання у межах конкретної господарської компетенції. На предмет того, що за ЦКУ підприємство визначене як об'єкт права, а за ГКУ як суб'єкт зауважимо таке. Якщо аналізувати лише ст. 191 ЦКУ «Підприємство як єдиний майновий комплекс», то поза увагою залишаються ст. 83, ч. 3 ст. 167, ч. 3 ст. 169, ч. 2 ст. 708, ч. 2 ст. 722, ч. 2 ст. 193 ЦКУ та інші, в яких передбачено традиційне поняття «підприємство». Тому слід вважати, що це поняття як об'єкт права розглядається в окремому значенні, що знімає суперечність між ЦКУ і ГКУ.

Висновки. Таким чином, існують окремі проблеми у співвідношенні цивільного і господарського права. Так, ЦКУ не передбачає класифікації підприємств, на державні і комунальні унітарні та комерційні, а у ГКУ така класифікація застосована.

Певні норми ГКУ (ч. 3 ст. 74, ст. 51) є бланкетними. Спостерігається неоднозначне дублювання регулювання певних відносин ЦКУ і ГКУ. У ст.ст. 50–54 ЦКУ визначено правовий статус фізичної особи-підприємця, а у ст.ст. 128, 129 – ГКУ громадянина-підприємця як суб'єкта господарювання. Застосування цих кодексів певною мірою ускладнюється тим, що інші закони не приведені у відповідність з ними, а також не прийнято ряд законів, необхідність яких з них впливає. Йдеться про прийняття законодавчих актів про господарські товариства, непідприємницькі товариства, державні підприємства, комерційну діяльність тощо.

Отже, аналізуючи співвідношення цивільного і господарського права, слід зазначити, що необхідно керуватися діалектикою єдності оптимізації начал приватного та публічного як основою наукового осмислення, а також нагальною потребою подальшої консолідації та кодифікації законодавства.

1. Знаменский Г.Л. Блеск и нищита современной цивилистики / Г.Л. Знаменский. – Донецк: ДЮИ ЛугГУВД, 2006. – 56 с.

2. Проблеми господарського права і методика його викладання: матер. міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 12–13 травня 2006 р. –Донецьк: ДЮІ ЛугДУВС, 2006. – 223 с.

3. Коростей В. Система правового регулювання господарювання: реалізації і перспективи / В.Коростей // Право України. – 2007. – № 4. – С. 78–84.

4. Див.: Відомості Верховної Рада України. – 1991. – № 49. – Ст. 682 із наст. зм.